

De twee lampen van Frits Bolkestein. Een onthutsend document van sociale blindheid

door Ton Veerkamp

Op de omslag van zijn boek *De twee lampen van de staatsman* zien we Frits Bolkestein aan zijn schrijftafel zitten, de handen gevouwen, een ietwat dromerige blik, samengeknepen lippen, voor een grote, geheel gevulde boekenkast. Een staatsman met de allure van de intellectueel. Maar van intellectuelen heeft hij geen hoge dunk. Vooral niet van intellectuelen van de jaren zeventig van de vorige eeuw: '... een lompenintelligentsia: mensen die hun referentiepunten hadden verloren en compensatie zochten in een naïef en verlossend engagement op basis van een versimpeld marxisme en het allegaartje van de media. Ze leed aan een provinciaal manichëisme.'

De voorgeschiedenis van *De twee lampen van de staatsman* ken ik niet. Bolkestein heeft in ieder geval de laden van zijn bureau opengetrokken en de manuscripten van de lezingen en artikelen tussen 1999 en 2005 te voorschijn gehaald. 'Maak er maar een boek van,' moet hij zijn uitgever of zijn assistenten gezegd hebben. Een boek is het niet geworden; het bleef een stapel manuscripten. Je zou bijna ieder artikel apart moeten bespreken. Frits Bolkestein is iemand die men in Duitsland *Hans Dampf in allen Gassen* noemt, hij neemt op bijna ieder terrein van de politieke, economische, sociale en culturele theorie het woord. Bolkestein is van alle ideologische markten thuis.

Barlaeusgymnasium

In het vierde deel van *De twee lampen van de staatsman* vinden we een stukje autobiografie, de wording van de intellectueel Frits Bolkestein. Die begon in september 1945 toen hij in de eerste klas van het Barlaeusgymnasium kwam. Naar dit instituut stuurde de bovenlaag van de Amsterdamse bourgeoisie zijn kroost. De jonge Frits had zo goed als geen contact met andere lagen van de bevolking. 'Daar [op het gymnasium] heb ik alles geleerd wat van essentieel belang voor mijn verdere leven is geweest: de toewijding, de nauwkeurigheid, de zelfdiscipline, de klassieke cultuur. Zeker, de universiteit heeft mijn blik verruimd en mijn kennis vermeerderd. Maar de essentie had ik al begrepen - en goed begrepen.'

Op het Barlaeusgymnasium werd definitief bevestigd wat Bolkestein van huis had meegekregen: niet de klassieke, maar de liberale cultuur van grootburgerlijk Amsterdam. Bolkestein heeft kennelijk nooit van zijn leven een ernstige intellectuele crisis gekend, het woord 'aanvechting' komt in zijn vocabulaire niet voor. Toen hij vijftien was, wist hij wat hij weten moest. Zo iemand is griezelig. Bolkestein kan geen waardering opbrengen voor een politieke tegenstander met duidelijk andere opvattingen. Wie echt anders is dan een burgerlijke liberaal, doet eigenlijk niet mee. De enige serieuze Nederlandse tegenstander die Bolkestein in zijn politiek leven heeft gekend, was Joop den Uyl. Het kabinet Den Uyl (1973-1977) was de grootste ramp voor Nederland in de twintigste eeuw, afgezien van de jaren 1940-1945, letterlijk 'rampzalig'. Hij schrijft: 'Nederland heeft twintig jaar nodig gehad om de gevolgen van het kabinet Den Uyl te verwerken.' Toen kwam *paars* met Bolkestein als man achter de schermen, stevig verankerd in het poldermodel.

Geschiedenis en rede

Bolkestein stelt zich voor als een verlicht staatsman met twee lampen: de geschiedenis en de rede. Hoewel hij tamelijk veel filosofie erbij sleept, zegt hij: 'Wijsgeer ben ik niet. Ik ben politicus.' De staatsman Bolkestein is een praktisch

mens: 'En de primaire vraag van de politicus is niet: "Wat bestaat er?" en "Hoe weten we dat?" Maar: "Wat moet ik doen?", "Waar liggen de problemen?" en vooral "Hoe lossen we ze op?"' Deze vragen staan in een beschouwing over een opstel van Immanuel Kant uit 1784, *Ideen zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht*. Bolkestein ontleent aan dit opstel 'de drang tot individualisme en rivaliteit' naar voren en uit deze drang 'ontstonden verlichting en emancipatie'. De conclusie luidt dat er geen volmaakt systeem is: 'Gegeven de menselijke natuur was dit het best *mogelijke* systeem.'

Bij Kant begint het Groot Verhaal van de burgerlijke stand in het avondland. Dat Groot Verhaal herbergt een centrale mythe: 'Men kan de geschiedenis van de menselijke soort in grote lijnen als de uitvoering van een verborgen plan van de natuur beschouwen om een inwendige - en tot dat doeleinde ook buitenlandse - volmaakte constitutie van de staat te bewerkstelligen, als de enige toestand waarin zij [de menselijke soort] al haar vermogens in de mensheid volledig kan ontwikkelen' (Achtste stelling uit Kants opstel van 1784). De natuur heeft de tweedracht in de samenleving gebracht om de mensen te prikkelen een 'volmaakte constitutie van de staat te ontwikkelen', om zo de tweedracht te overwinnen. Elf jaar na de *Ideen* schreef Kant zijn befaamde opstel *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*. De *Ideen* waren Kants weg naar de overwinning op de tweedracht onder de menselijke individuen; *Zum ewigen Frieden* was voor hem de weg naar de overwinning op de tweedracht onder staten.

Grote utopieën van een groot burgerlijk en verlicht denker, maar, anders dan hij zelf meent, geen voorloper van Bolkesteins liberalisme. Dat waren onder anderen Adam Smith, de platte Jeremy Bentham, de uitvinder van het utilitarisme, John Stuart Mill. Naar Duitsland kijkt Bolkestein meestal met afgrijzen. Duitsland is voor hem de bakermat van de romantiek. 'Nieuw links' bijvoorbeeld ziet hij als een uitvloeisel van de romantiek, 'antikapitalistisch, antidemocratisch, antiwesters, anti de Verlichting en anti de wetenschap'. Dat vindt hij 'zorgelijk'. De intellectueel Bolkestein leest zijn bronnen met als enig doel materiaal voor zijn levensbeschouwing te vinden en niet om er achter te komen wat de denkers uit het verleden precies voor ogen stond en wat hun maatschappelijke achtergrond was.

'Geschiedenis' en 'rede'

De vraag is nu: hoe lees je 'geschiedenis'? En: wat is de 'rede'? 'Geschiedenis' en 'rede' zijn geen homogene, universeel geijkte begrippen. Wat voor de een redelijk is - dat wil zeggen: in overeenstemming met de rede -, is voor een ander volstrekt onredelijk. Voor de een is heel de geschiedenis een geschiedenis van klassenstrijd (Karl Marx), voor de ander de uitvoering van een geheim plan van de *natuur* (Kant); voor Bolkestein, Fukuyama *e tutti quanti* is heel de geschiedenis een traject naar de eindtoestand van de wereldwijde vrije markt, voor hen het beste wat er te bereiken viel. Er zijn kennelijk verschillende manieren om naar de geschiedenis te kijken. Vanaf de plaats waarop je staat, blik je terug in de geschiedenis. Dan blijkt dat verschillende groepen van de mensheid verschillende wegen hebben afgelegd. Ze nemen onderscheiden standpunten in, want ze hebben onderscheiden belangen. Er zijn dus meerdere 'geschiedenissen' en ook meerdere 'redes'. Zou Bolkestein dat toegeven, dan is een gesprek mogelijk. Maar hij zegt: mijn manier van lezen is de enig zinnige manier; alle andere manieren van lezen zijn onzinnig, belachelijk of gevaarlijk.

De intellectueel Bolkestein heeft een groot probleem met 'de intellectuelen'. Die mogen over het 'ware' en 'goede' en 'schone' regeren; 'in tempels, kloosters en universiteiten' mogen ze 'het contact met de eeuwigheid onderhouden'. Zo gul is Bolkestein wel. Maar ze moeten wel met hun vingers van de politiek en vooral van

zijn politiek afblijven: 'Politieke heersers bewaken de vrede en regeren over de publieke ruimte. Zij maken wetten en bezitten het monopolie op geweld zodat die wetten worden nageleefd.' Deze tamelijk platte versie van de twee-rijkenleer - populair onder Duitse lutheranen van de negentiende en twintigste eeuw - leest Bolkestein bijvoorbeeld in het werk van Augustinus (354-430). Maar deze kerkvader koesterde uitgesproken opvattingen over de Romeinse geschiedenis, cultuur en politiek. Hij begreep dat de *civitas terrena*, de aardse staat, nooit het volmaakte geluk kon brengen, ook niet de christelijke staat van zijn tijdgenoot, keizer Theodosius. Maar hij zag wel dat de aardse vrede een voorafbeelding is van het komende hemelse vrederijk en daarom op de agenda van politici staat (*De stad van God* boek XIX, 1-17). En hij stelt de vraag: 'Als de gerechtigheid terzijde is geschoven, wat zijn koninkrijken anders dan grote roversbenden?' (boek IV, 4).

Gerechtigheid - een rode lap voor de liberaal

Maar wat is 'gerechtigheid'? Zodra dat woord ter sprake komt, gaan bij alle liberalen de alarmklokken af. Want 'gerechtigheid' komt van buiten de economie binnen. En als dat gebeurt, wordt de economie niet meer gemeten aan bijvoorbeeld 'economisch groei', maar aan opvattingen over de kwaliteit van de samenleving. Voor een liberaal is er eerst de koek en daarna de verdeling van de koek. Alleen als de koek groter wordt, kan iedereen een groter stuk krijgen. Dat is moeilijk te bestrijden. Maar Bolkestein schrijft het een beetje anders op. Hij laat het modale werkwoord 'kunnen' weg. Het liberalisme *gelooft heilig*: 'Alleen als de koek groter wordt, krijgt iedereen een groter deel.' Dat is nu juist de vraag. Want als de koek er eenmaal is, dan kan niemand meer krijgen zonder van een ander iets weg te nemen. Dat noemt de heilige liberale leer het *Pareto-optimum*, naar een zekere Vilfredo Pareto die dat beginsel aan het einde van de negentiende eeuw geformuleerd heeft. Iedere verdeling is optimaal, ook de verdeling waarbij één mens alles krijgt en alle andere mensen niets, want als je andere mensen iets geeft, moet dat van die ene mens komen en dan heeft hij niet meer alles. De vraag is dus: wat is een acceptabel punt tussen absolute ongelijkheid - één mens heeft alles, alle anderen hebben niets - en absolute gelijkheid - alle mensen hebben exact hetzelfde? Over die vraag heeft John Rawls nagedacht, een van de belangrijkste politieke filosofen van de tweede helft van de twintigste eeuw. Voor Bolkestein is Rawls een 'filosoof in de avondschemer van de twintigste eeuw'. Het beeld van de avondschemer ontleent Bolkestein aan Hegel. Nu bedoelde Hegel daar iets anders mee, maar Bolkestein kan dit beeld goed gebruiken om Rawls op de puinhoop van de geschiedenis te smijten. Bolkestein moet van Rawls niets hebben omdat die een rol speelde in de paarse kabinetten. Onder de nieuwe sociaal-democraten was Rawls het tovermiddel om een sociale rem te zetten op de hardvochtige paarse ontregeling van de Nederlandse economie. Lastig voor de liberaal van het zuiverste water die Bolkestein is. Rawls meende dat je, wil je dat punt tussen absolute ongelijkheid en absolute gelijkheid vaststellen, als het ware buiten de economie moet gaan staan: 'Volgens het Pareto-principe is niet één bepaalde verdeling van de goederen optimaal. Daarvoor is een ander principe nodig, bijvoorbeeld het principe van de gerechtigheid' (*Justice as Fairness* §11).

Voor Bolkestein - en dat geldt voor alle neoliberale coryfeeën zoals Hayek en Friedman, en voor hun politieke adepten zoals Margaret Thatcher - is gerechtigheid iets wat politiek onmogelijk maakt. *There is no such thing as the social*, zei mevrouw Thatcher. Er zijn alleen individuen die zich door het leven heen moeten boksen. Voor dat boksen zijn wel een paar regels nodig, maar dat het menselijk leven een bokspartij is, daarover bestaat onder liberalen geen verschil van mening.

Thomas van Aquino heeft gerechtigheid gedefinieerd als de 'constante en permanente wil om iedereen zijn recht te schenken', in onze termen: om iedereen een waardige plaats in de samenleving te bezorgen. Zulke gerechtigheid kan in een liberaal systeem niet bestaan. Iedereen moet voor zijn plaats vechten en wie het niet redt, heeft pech gehad. Het is niet onrechtvaardig als een bokser in een bokspartij volgens de regels knock-out gaat: *it's all in the game*. Een kwart eeuw liberaal regime in Nederland heeft ertoe geleid dat steeds meer mensen pech hebben. Om meer mensen een *job* te geven - een *job* is nog heel iets anders dan een waardige plaats in de samenleving! - hebben we economische groei nodig. Het probleem is alleen dat een redelijk snelle economische groei onvoldoende werkgelegenheid schept. Na de hoogconjunctuurfase bleven we met steeds meer werklozen zitten dan in de voorafgaande hoogconjunctuur. Eén oorzaak daarvan is de dramatische stijging van de arbeidsproductiviteit: machines presteren beter en sneller dan mensen met weinig opleiding. Voor een toenemend aantal laaggeschoolden wordt het steeds moeilijker om werk te vinden en zo een positie in de maatschappij te verwerven. Dat probleem is in ons neoliberale systeem onoplosbaar. De Verenigde Staten zijn, ondanks relatief snelle economische groei, er nooit in geslaagd de onderlaag een plaats in de samenleving te bezorgen - 4,5 miljoen mensen zonder werk, 2,1 miljoen mensen zitten in de gevangenis en aanmerkelijk meer dan tien miljoen mensen moeten leven op een droevig laag niveau. In feite doen ze in politiek en samenleving allang niet meer mee. Daar komt nog een overeenkomstig aantal gezinsleden bij. Deze laag van 15 tot 20 procent van de bevolking groeit langzaam maar gestaag, overal. Bolkestein en zijn medestanders kunnen dat niet zien. Hun heilige leer verbiedt het, die maakt hen blind.

Privé-eigendom

In Bolkesteins boek mag een paragraafje over privé-eigendom niet ontbreken. Waar privé-eigendom in ere wordt gehouden, daar bloeit de democratie. Merkwaardig is wel dat na een lange periode waarin het privé-eigendom onaantastbaar werd verklaard, steeds meer mensen het democratisch ritueel van verkiezingen als een vorm van bedrog zien; ze gaan niet meer naar de stembus. Het liberalisme holt - zonder het zelf te beseffen - de democratie uit. Misschien helpt het als we een onderscheid maken. Er is *privé-eigendom* waarmee mensen hun *eigenheid* uitdrukken; mensen zijn verschillend en daarom hebben ze verschillend privé-eigendom. En er is privé-eigendom waarmee de bezitters macht over het dagelijks leven van hun medemensen uitoefenen, bijvoorbeeld doordat ze beslissen of en hoe er gewerkt mag worden. Democratie zou dan medezeggenschap over die macht moeten zijn. Joop den Uyl stelde in een toespraak van 1 oktober 1974 het probleem van de verdieping van democratie aan de orde. Dat maakte Bolkestein bijna hysterisch. Voor een liberaal heeft economische groei nooit het doel van meer participatie voor iedereen, maar de bevestiging van de macht voor de bezitters van economische hulpbronnen en voor hun geestverwanten en zaakwaarnemers in de politiek. *De koek moet groter worden* betekent *de macht van de koekbezitters moet groter worden*.

Verblindings

Na lezing van Bolkesteins boek weet ik dat het onderscheid tussen eigendom als zelfverwerkelijking en eigendom als macht over andere mensen hem en zijn medestanders ver boven de pet gaat. Op zijn grootburgerlijk gymnasium hebben ze dat de jonge Frits nooit verteld. En hij is het nooit te weten gekomen. Zijn boek is een onthutsend document van de onwetendheid en sociale blindheid die heel het liberalisme kenmerken. Men ziet niet dat er een samenhang bestaat tussen de

verloedering van al onze westerse maatschappijen en de neoliberale regeling van economische en sociale vragen. Bolkestein wijt die verloedering vooral aan de onwil tot aanpassing bij allochtonen. In het oosten van Duitsland zijn er nauwelijks allochtonen, maar daar is de agressieve onderlaag breder dan in Nederland. Deze neoliberale blindheid regeert over het denken van de mensheid. Hier is sprake van een opinieterreur die veel meer succes heeft dan de opinieterreur van de communisten in Oost-Europa ooit heeft gehad. Daar geloofde de meerderheid niet wat de partij zei; hier gelooft de meerderheid vurig de 'waarheden' van het liberalisme. De liberale hegemonie werkt als een inwendige censuur in de redacties van bijna alle bladen en opinieprogramma's van de elektronische media.

Maar er zijn tekenen die wijzen op beginnend verzet. Bolkestein heeft zijn befaamde richtlijn voor de markt van de dienstverleningen zo gehavend door het Europese parlement geloodst, dat er niet veel van over bleef. De Europese neoliberale grondwet voor de Europese Unie zal er voorlopig niet komen. Dat is vooral te danken aan de acties van de civiele sector.

In Bolkesteins land der blinden komen er gaandeweg meer mensen die met twee ogen de werkelijkheid kunnen zien.

Frits Bolkestein, De twee lampen van de staatsman. Beschouwingen over politiek, Bert Bakker, Amsterdam

uit: Roodkoper, 11e jaargang, nummer 6/7 – februari 2007